

LINNAD EESTI KIRJANDUSES

Elle-Mari Talivee. Kuidas kirjutada linna. Eesti proosa linnamaastik aastail 1877–1903. (Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 35.) Tallinn: Tallinna Ülikool, Humanitaarteaduste instituut, 2017. 233 lk.

Elle-Mari Talivee väitekirj on ambitsioonikas uurimus moodsal ja Eestis seni vähe käsitletud teemal: kuidas linn kui *topos* tuli eesti kirjandusse ja missugusena on eesti kirjanikud oma loomingus seda kujutanud. Autor on tervitatavalt püüdnud olla hõlmav: ta on kaasanud oma vaatlusse peaaegu kõik eesti proosas arvesse tulevad teosed algusest kuni aastani 1903. Meie esimene täisvereline linnakirjanik on Eduard Vilde ja romaan „Kui Anija mehed Tallinnas käisid” aastast 1903 ongi esimene „päris” linna-romaan (õigemini Tallinna-romaan) eesti kirjanduses, kuid selle põhjaliku ja huvitava käsitlusega väitekirja hoopis lõpeb. Seega jäävad väitekirja ajalisest raamist välja kõik sügavusse ja laiusesse haarduvad teosed, mille tegevus toimub mõnes (Eesti) linnas. Talivee isegi annab oma töös selle kohta viiteid ja on oma varasemates uurimustes uuemaid linnaromaane (näiteks Karl Ristikivi „Õige mehe koda”) ka käsitlenud. Samuti on ta näinud oma tööle selget perspektiivi, kirjutades viimase lausena: „Jätku-uurimuseks oleks kindlasti vajalik edasise eesti kirjanduse linnakujutuse uurimine ühtse etapina kuni Teise maailmasõjani” (lk 195).

Eesti rahvas oli aastasadu maa-rahvas, kes hakkas linnas kodunema alles XIX sajandi jooksul. Sellega rööbiti kujuneski välja täismahuline eesti kirjandus. Oma väitekirjas uurib Elle-Mari Talivee, „kuidas, miks ja kes kujutas linna eesti proosakirjanduses 19. sajandi lõpukümnendele ja 20. sajandi alguses” (lk 188). Väitekirja koosneb sissejuhatausest, viiest peatükist („Lähtepunkte”, „Taustaks: Eesti linnadest 19.

sajandil”, „Linna panoraam”, „Linnas: maastikust miljööks”, „Uue linna sünd”) ja kokkuvõttest. Lisatud on teemakohaste artiklite loend ja viiteallikad.

Väitekirja algab kiiduväärselt „aegade algusest” ja seal jälgitakse eesti kirjanduse varaseid perioode. Eesti talupoja-kirjandus jõuab linna kuidagi ettevaatlikult ja esimest perioodi eesti linnakirjanduses iseloomustabki Talivee ajajärguna, kus kirjeldatakse linna, mis on ainult kauge panoraam ja mis on enamasti probleem; talupojakirjanduse tegelased külastavad seda mingil põhjusel, kuid ei jää sinna. XIX sajandi viimastel aastatel ilmuvad juba jutustused, kus kirjeldatakse suure linna (peamiselt Tallinna) eeslinna, sest eestlased elasid sel ajal peamiselt seal, mitte kesklinnas (kesklinna jõuavad vähesed, nagu näiteks Mait Luts/Matiias Lutz Vilde romaanis „Kui Anija mehed Tallinnas käisid”, kelle eluteed kirjeldatakse sümbolse teekonnana läbi linna). Teise perioodi moodustavad niisiis tekstid, kus linnas kohanetakse, linn „võetakse omaks”. See on väga huvitav analüüs, kus Talivee vaatleb linna tulijate radasid ja käike, samuti miljööd, mis neid linnas vastu võtab. Oluline on ka see, kes on need, kes eesti kirjanduses linna tulevad, kust nad tulevad ja mis nendega linnas juhtub. Sellele järgneb linnakirjelduse kolmas etapp, kus eesti kirjanduses sünnib juba „uus linn” ja sellega koos modernne linnakirjeldus (nt Eduard Vilde tööstusromaanis „Raudsed käed”), mis toob eesti kirjandusse täiesti uue temaatika ja linnakujutuse („linn kui masin”, lk 193).

Talivee seob kirjanduse ained ja kujutusviisid loomulikult ja tihedalt kultuuriloo, käsitledes näiteks Vilde ja Peterson-Särgava „linnamaastikku laulupeoga”. Esimesed eesti laulupeod aastail 1869 ja 1879 olid olnud rahva jaoks meeldejäädavad sündmused ja on leidnud kajastamist kas romantilisel või ka kriitilisemal viisil kaasaegses

kirjanduses. Seda aega iseloomustab Talivee tsitaadiga Tuglaselt: „kujuneva linnakodanluse ideoloogia aluseks” (lk 14).

Talivee jälgib muuhulgas sedagi, mis-sugused olid eesti kirjanike endi linnakogemused, ka väljaspool Eestit, murdes sedaviisi levinud kujutelma, et eesti kirjanikud elasid Eestimaal ja kirjutasid peamiselt eesti külast. Nii loetleb ta kirjanikke, kes on pikemat või lühemat aega elanud Riias (Vilde, Enno, Kitzberg, Hindrey, Aun, Gailit).

„Tegelase tee viib (läbi) linna ja kirjandusliku teose”, kirjutab Talivee (lk 84) ning näitab seda teekonda ja selle tähendust kirjanduslikus mõttes veenvalt. Ta otsib linnas sündinud lugusid, et neid registreerida ja tõlgendada. Nagu vene kirjandusteaduses on olemas uurimused „Peterburi tekstist”, nii püüab Talivee, neile küll viitamata, selleaegset linnakirjandust lugedes konstrueerida tiheda ja mitmekülge „Eesti linna teksti”, mis tänu Vildele on selle perioodi eesti kirjanduses kõige sagedamini „Tallinna tekst”. Talivee registreerib ka hoiakute muutused linna kujutamises – idealiseeritud või romantiseeritud linn võib muuta XIX sajandi lõpu ilukirjanduses „agressiivseks ja pahaks” (lk 94). Samal ajal laieneb linna tähendus ja osakaal eestlaste elus järjepidevalt, kuni linnakirjutusest saab „rahvustloova maastiku diskursus” (lk 191).

Talivee vaatepiir on avar ja ta tunneb hästi koha, paiga, ruumi, maastiku jm diskursustega seotud teoreetilist kirjandust. Ta orienteerub hästi ka käsitletava perioodi eesti kirjanduses ja on unustusest välja toonud mõned autorid ja teosed (näiteks Aleksander Trilljärve kriminaaljutt „Keev veri” või J. Lipharti jutustus „Narva posatski”) ning käsitlenud huvitavalt ja asjakohaselt Jakob Pärna, Eduard Bornhöhe, Ernst Peterson-Särgava ja noore Eduard Vilde teoseid. Kasutatud kirjanduse loend on väga põhjalik ja seda tuleb tunnustada. Kui vaadata Elle-Mari Talivee väitekirja kui kesket ja suunda andvat uurimust nii

laiale teemale, nagu on Eesti linnade kujutamine eesti kirjanduses, saab see ilmselt üheks baastekstiks, sest annab palju viiteid võimalikele käsitlusviisidele ja linnakujutuse eri aspektidele. Talivee viitab koha ja paiga uurimustele, tegeleb palju *maastiku* ja *miljöö* mõistega, toob sisse *atmosfääri* mõiste, jälgib linnaelanike tavasid ja kombeid, nende radasid linnades ja elutingimusi siseruumides. Palju tähelepanu on pühendatud piiridele ja piiriületustele lotmanlikus tähenduses ja sellele, kuidas mälumaastik ja -paigad kujundavad kollektiivset mäluruumi. Talivee tunneb ka vastavaid Soome uurimusi ja on paaris kohas viidanud paralleelsetele autoritele suuremas naaberkirjanduses.

Eesti linnadele lisaks vaadeldakse „suurlinnade” kujutamist kirjanduses. Nii iseloomustab Talivee näiteks Peterburi kui „vabaduse hõnguga” (lk 69), aga ka kui hämarat ja saladuslikku linna, kus juhtuvad kriminaalsed lood (lk 71). Riia on olnud tähtis peamiselt lõuna-eestlastele, seal on elanud ja seda kirjeldanud mitmed eesti kirjanikud, kelle jaoks Riia on olnud tööstus- ja sadamalinn, suurem ja modernsem kui ükski Eesti linn. Ka Moskvat kirjeldatakse selleaegses eesti kirjanduses, kuid napilt. Muid suuremaid Euroopa linnu on vaid mainitud.

Kuigi Tallinn hakkab uuritava perioodi lõpus eesti linnakirjeldustes domineerima, on Talivee hoolega registreerinud teoseid, mis paigutuvad mõnda teise Eesti linna. Näiteks algusjärgu linnakirjandus põikab Pärnusse ja Narva, kuid rahvuslikku Tartusse viib ainult möödaminnes. Ometi tõuseb ja laieneb eesti rahvuslik liikumine XIX sajandi II poolel võimsalt just Tartus.

Töö maht seab omad piirid ja kaitsmiselgi rõhutas Talivee, et tal ei olnudki kavatsust arvesse võtta kõiki vastavaid tekste eesti proosas, kuigi näib, et ta tunneb neid põhjalikult. Talivee on lähemalt analüüsinud just igale perioodile tüüpilisi tekste, joonistades välja protsessi, kuidas eestlased jõuavad linna ja kuidas eesti kirjani-

kud seda tulemist ja kohanemist kirjeldavad. Eesti linnakirjanduse jõuline autor on muidugi Eduard Vilde, kuid varasemalt on linna eesti kirjandusse ettevaatlikult toonud ja kodustanud Lilli Suburg, Elisabeth Aspe, Maximilian Pödder ja Eduard Bornhöhe. Linnale eriomastest teemadest jõutakse töös põhjalikumalt käsitleda vaid mõnda, nagu vaesus/nälg linnas, linn ja haigus, tõusiku kuju eesti kirjanduses ja intrigeeriva teemana ka naise

kujutamine (Tallinna) linnamaastikul, seda peamiselt Leena Paju („Kui Anija mehed Tallinnas käisid”) näitel.

Linnad kirjanduses on mitmekülgne ja oma olemuselt intertekstuaalne aines, millest Elle-Mari Talivee on kirjutanud uurimuse, millele saavad toetuda kõik järgmised eesti linnakirjutust käsitlevad tööd.

SIRJE OLESK